

In the article it is considered autonarrative, as a method of diagnostics professionally of meaningful descriptions of personality maturity of future psychologists. Criteria are described for the analysis of autonarrative. Frequency of the use of semantic units which represent meaningful descriptions of personality maturity professionally is analyzed. Examples of the use of other methods of diagnostics professionally of meaningful descriptions of personality maturity of future psychologists are made. It is well-proven that autonarrative is the important method of diagnostics of professional self-conception, as retell of autonarrative and him protagonist coincide.

Keywords: autonarrative, diagnostics, method, professionally meaningful description, personality maturity, future psychologist, criterion, semantic unit, self-conception, self-present, self-future, self-professional, individual form of work, experiment.

Отримано: 1.02.2012 р.

УДК:373.2.011.3 –51

Н.С.Дмитріюк

Специфіка формування у вихователів соціально-перцептивних здібностей (на прикладі аналізу розвивально-корекційної програми тренінгового навчання)

У статті розкриваються психолого-педагогічні аспекти реалізації тренінгу для педагогів в галузі основ розуміння та корекції ними психічних станів дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: соціальна перцепція, тренінг, розуміння.

В статье раскрываются психолого-педагогические аспекты реализации тренинга для педагогов в отрасли основ понимания и коррекции ими психических состояний детей старшего дошкольного возраста.

Ключевые слова: социальная перцепция, тренинг, понимание.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема виховання та навчання підростаючих поколінь на засадах особистісного підходу обумовлена змінами, що проходять у сучасному суспільстві.

Ці зміни породжують нові вимоги до системи освіти, які проявляються, перш за все, у зміщенні акцентів суспільної свідомості: дитина із об'єкта перетворюється у суб'єкт власного розвитку, неповторну індивідуальність. Змінюється і роль дорослого в процесі розвитку дитини. У соціально-психологічних механізмах взаємодії педагога з дітьми зростає вага суб'єкт-суб'єктних стосунків.

Актуальність проблеми відзначають сучасні дослідники, які наголошують, що активна педагогічна діяльність забезпечується повним розкриттям індивідуальних, потенційно-особистісних можливостей педагога, високим рівнем сформованості його професійних якостей (Б.Г.Ананьєв, Л.С.Виготський, Г.С.Костюк, С.Л.Рубінштейн та ін.).

Метою статті є вплив розвивально-корекційної програми тренінгового навчання, яка передбачала б формування у педагогів соціально-перцептивних здатностей, успішний розвиток яких сприяв би кращому розумінню вихователем психічних станів своїх вихованців.

Для досягнення поставленої мети нами були висунуті наступні **завдання**:

- сконструювати спеціальну систему занять, які визначають організацію діяльності педагогів з метою перебудови і розвитку їх індивідуально-психологічних особливостей;
- знання про загальні принципи розуміння внутрішнього світу особистості, її структуру;
- виділити показники, які дозволяли б фіксувати зміни в особистісній сфері учасників, що виникають під впливом корекційного навчання.

Аналіз наукових досліджень. Педагогічна діяльність передбачає міжособистісну взаємодію у спілкуванні з дітьми. Професійно-педагогічне спілкування, як підкреслює О.О.Леонт'єв, є системою органічної соціально-психологічної взаємодії педагога та вихованців, змістом якої є обмін інформацією, виховний вплив організації взаємостосунків за допомогою комунікативних засобів [5]. На думку А.С.Макаренка, у спілкуванні з дітьми педагогові важливо уміти за обличчям вихованців читати та впізнавати їхні душевні рухи [6]. У цих словах видатного педагога сформована вимога сучасної теорії та практики до того, щоб кожен вихователь навчився мистецтву тонко підмічати та правильно визначати численні відтінки в макро- та мікроекспресії своїх вихованців. Тому професіоналізм особистості педагога включає у себе, окрім спеціальних професійних знань, вмінь та навичок, розвинену

соціально-перцептивну компетентність, яка проявляється, на нашу думку, в глибині розуміння та оцінці своїх вихованців, у здатності до рефлексії.

Розуміння педагогом своїх вихованців є важливим для забезпечення необхідних результатів професійної діяльності. Незаперечною є необхідність роботи з вивчення впливів психічних станів на формування особистості дитини. Вивченню саме цих детермінант – формуванню у педагогів вміння розуміти психічні стани дітей – присвячене наше теоретичне та експериментальне дослідження.

“Немає психологічного процесу більш важливого і водночас більш складного для розуміння, ніж розуміння, і ніде наукова психологія не розчарувувала більшою мірою тих, хто звертався до неї за допомогою”, – так оцінював проблему розуміння А. Міллер [8 с.266]. Тому не випадково дослідники відносять проблему розуміння до числа нез’ясованих.

Дослідженню проблеми розуміння присвячено багато робіт М.М.Бахтіна, О.О.Бодальова, О.О.Брудного, Л.Г.Доблаєва, В.В.Знакова, З.С.Карпенко, Г.С.Костюка, Д.О.Леонтьєва, А.С.Макаренка, В.О.Моляко, С.Л.Рубінштейна, Н.В.Чепелевої, П.М.Якобсона та інших. Поміж тим, вельми значний досвід проблеми розуміння й досі постає предметом постійних дискусій, пов’язаних, перш за все, із розумінням цього феномена як надзвичайно складного, який важко піддається аналізу.

У словнику з психології розуміння визначається як здатність збагнути зміст і значення чогось та досягти завдяки цьому певного результату, або зумовлений зовнішніми чи внутрішніми впливами специфічний стан свідомості, фіксований суб’єктом як упевненість в адекватності відтворених уявлень та змісту впливів.

Г.С.Костюк розробив методологічний базис вивчення проблеми розуміння, узагальнив дані, одержані українськими дослідниками, що працювали під його керівництвом, та зробив цінні висновки. Він зазначав, що, говорячи про розуміння, можна мати на увазі різні сторони цього складного явища, що відбивається і в різних значеннях самого слова “розуміння”. Узагальнивши результати ряду досліджень, Г.С.Костюк розглядає розуміння як пізнання суттєвого, розкриття об’єктів та явищ дійсності в їх зв’язках, відношеннях і властивостях, безпосередньо не даних. Розуміння зароджується у чуттєвому сприйманні і є аналітико-синтетичним процесом, який включає виділення основних елементів певної ситуації, “смыслових віх” та об’єднання їх в єдине ціле [4 с.295].

У свою чергу, М.В.Савчин визначає процес переходу міжособистісного сприймання у розуміння і в оцінку іншої людини як

особистісне психологічне завдання. У процесі розуміння особистості вчений виокремлює два рівні. “На першому рівні відбувається усвідомлення цілей, мотивів, настанов іншої людини. Другий рівень взаєморозуміння характеризується здатністю прийняти цілі, мотиви, настанови іншої людини як власні”. Звідси робиться висновок про те, що пізнання іншої людини забезпечує пізнання самого себе, а точність розуміння зумовлюється характером взаємодії з партнером по спілкуванню. “Крім того, уявлення про іншу людину тісно пов’язане з рівнем розуміння власного “Я”. Чим повніше, точніше, глибше особистість розуміє себе, тим повніше і точніше розкривається інша людина, і, навпаки, чим глибше ми проникаємо у внутрішній світ інших людей, тим глибше розуміємо себе” [10 с.73].

Спираючись на положення сучасної науки, у своєму дослідженні ми розглядаємо розуміння як успішний перебіг гармонійної взаємодії між педагогом та дитиною, який обумовлений специфікою педагогічної діяльності.

Тим часом аналіз проблеми психолого-педагогічного розуміння особистості дитини розкрито у дослідженнях С.В.Кондратьєвої, О.М.Коропецької, Е.І.Головахи, Н.В.Паніна, І.Д.Беха, М.В.Савчина та інших.

Визначаючи стратегію побудови виховного процесу в площині особистісного підходу, І.Д.Бех наголошує на тому, що професіоналізм педагога залежить від здатності розуміти дитину. Результативність такого розуміння залежить від певних якостей вихователя, необхідних для роботи з дітьми. До їх складу входить:

- здатність сприймати й адекватно психологічно інтерпретувати поведінку дитини у спілкуванні, фіксувати зміни в почуттях і вчинках;
- сформованість широкого набору оцінних критеріїв;
- уміння постійно усвідомлювати і правильно реагувати на те, як сприймають і психологічно інтерпретують його образ і поведінку вихованці;
- виявляти вміння відмежовуватись від упередження при пізнанні вихованця, знання про типові помилки: “стерео типізації”, “нав’язування суб’єктивного бачення” [3 с.32].

Отже, розуміння у педагогічному процесі розглядається, з одного боку, як умова виховного впливу, а з другого – як виховна задача – формування у педагога професійно важливих особистісних якостей.

У системі педагогічної освіти проблема розуміння займає важливе місце, оскільки воно є універсальним апаратом, без оволодіння яким стає неможливою якісна професійна діяльність.

Найбільш продуктивним шляхом вирішення цих питань є застосування соціально-психологічного тренінгу. Плідність такого шляху в навчальній діяльності була теоретично обґрунтована та експериментально перевірена у ряді досліджень.

Проведений нами аналіз існуючих тренінгових програм засвідчує, що сьогодні значна частина їх запроваджена та складена в іноземному середовищі. Зміст, структура, порядок викладення вправ та завдань головним чином дозволяють оволодіти вузько-спрямованою сукупністю знань, умінь, навичок. Завдання формування практичного підходу, який базується на засвоєнні найбільш загальних принципів категорії “розуміння”, раціональних засобів перетворення та вдосконалення соціально-перцептивних умінь та навичок, повноцінно не вирішуються, а, здебільшого і зовсім не ставиться.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Тому виникла об’єктивна необхідність створити авторську програму, яка враховувала б психологічні, вікові, професійні, моральні, культурні, світоглядні особливості педагогічних працівників. При виборі такого засобу впровадження результатів дослідження ми спирались на те, що розвиток та коригування психічних станів у дітей дошкільного віку не можливий без достатньої фахової психологічної підготовки вихователів.

При цьому наша експериментальна ситуація відобразила причини, що свідчать про недооцінку або переоцінку вихователем психічних станів дітей, недостатній рівень психолого-практичних знань щодо розуміння педагогом емоційних проявів своїх вихованців.

Враховуючи всі ці обставини, при розробці тренінгової програми, спрямованої на внутрішні, особистісні перетворення педагогів, ми виходили з того, що програма повинна знайомити педагогів з найбільш загальними, універсальними теоретико-практичними принципами та вміннями щодо категорії розуміння; включати спеціальну систему рольових ігор, які забезпечували б їх усвідомлення та засвоєння; використовувати методи бесіди та анкетного опитування, які були б спрямовані на перевірку засвоєних знань та умінь, фіксацій певних зрушень в особистісній сфері.

Попередньо ми виділили завдання, що передбачали систему особистісних перетворень: розвитку у педагогів прагнення до самоудосконалення; підвищення емоційної компетентності; оптимізації відносин дитини з вихователем; пробудження інтересу

до дитини як до особистості, до її внутрішнього світу; розвиток психологічної спостережливості, вміння відчувати та передбачати за невербальними та вербальними ознаками психічні стани дітей; розуміння професійної відповідальності за вплив на особливості перебігу психічних станів дітей, а також перспективи подальшого розвитку вихованців.

Психолого-педагогічними умовами реалізації програми тренінгу “Соціально-перцептивна компетентність” в галузі основ розуміння та корекції психічних станів дітей старшого дошкільного віку, яка розрахована на використання у професійній діяльності педагогів (вихователів) – виступала емоційна привабливість об’єкта пізнання, усвідомлення значущості знань, їх необхідності для досягнення конкретної мети, особистісний смисл занять.

Методологічна основа тренінгових занять базується на гуманістичному принципі визнання цінності кожної особистості, її здатності до самостійного позитивного росту. Головним механізмом реалізації вказаного принципу в тренінговому навчанні вихователів виступають: створення клімату довіри та безпеки, у якому панувало б прийняття, емпатичне розуміння; атмосфера відкритості та відвертості, у якій особистість почувала б себе вільною настільки, щоб почати досліджувати свій внутрішній світ з метою розвитку професійно важливих умінь та навичок, формуванні стійкої мотивації до розуміння психічних станів своїх вихованців [1; 2; 7; 9].

Програма тренінгу включає такі елементи: основна мета тренінгу; характеристика особистісних проблем, що визначали специфіку нашого тренінгу; його тривалість; необхідне обладнання; структурований перелік занять тренінгу з викладом змісту вправ та їхніх функцій.

Тренінг соціально-перцептивної компетентності складався з п’яти етапів. Перший етап передбачає наступне: орієнтацію у специфіці тренінгу; первісну діагностику очікувань учасників і труднощів у спілкуванні; виявлення та корекцію мотивації учасників. Другий етап – самовизначення членів групи та визначення групою мети своєї роботи; створення у групі атмосфери, яка сприяла б самовиявленню та самопізнанню; дестабілізацію стереотипних уявлень про себе та мотиви своєї поведінки; актуалізацію кожним своєї професійної позиції та її концептуалізацію. Третій етап – переосмислення уявлень про себе на основі зворотного зв’язку, рефлексії; розширення усвідомлення у розумінні емоційних проявів інших; формування чутливості до невербальних засобів спілкування. Четвертий етап включає проектування та конструювання кожними учасником ефективних засобів емпатичності.

тійного розуміння психічних станів; п'ятий етап – рефлексію змін, що відбулися в учасниках та групі; прогнозування майбутніх професійних планів.

Ці етапи зберігалися і на кожному окремому занятті. Після кожного завдання проводилось обговорення, виявлялись труднощі (фізичного, психологічного, морального характеру), що не давали змоги або заважали виконувати певне завдання. Визначались причини цих труднощів і можливі шляхи їх подолання. Наприкінці усього циклу занять підводили підсумки проведеної роботи, з'ясовували певні проблеми, з якими стикались учасники та ведучий у ході проведення тренінгу.

Авторська програма тренінгу передбачала логіку переходу від однієї психологічної вправи до іншої та осмислення кульмінаційного моменту тренінгового заняття. Все це мало призвести до того, що реальний перебіг майбутнього психотренінгу залежав би передусім від загальної логіки нашої програми, а не від конкретних окремих вправ. В результаті це дало б можливість ведучому легше маневрувати в ході тренінгу, що дозволило б гнучко та адекватно реагувати на всі прояви учасників тренінгу.

При розробці вправ та їх доборі ми керувались типовістю ситуацій. Бралась за основу типові, добре зрозумілі учасникам проблеми. В готовому вигляді були використані розминочні вправи та вправи фізичного характеру для зняття напруги, негативних емоцій. Інші вправи були розроблені нами особисто (поєднуючи техніки психодрами, гештальттерапії) та апробовані при проведенні інших тренінгів.

Добір вправ був окремий для кожного конкретного заняття. Так, кожне завдання йшло у логічній послідовності, мало свою мету та забезпечувало її виконання, що сприяло здійсненню мети цілого циклу. Тобто реалізація усього циклу йшла за такою схемою: мета окремого завдання – мета заняття – мета тренінгового циклу.

Величина кількості вправ визначалася їхніми змістовими потенційними можливостями, орієнтованими на використання багатофункціональних технік, що спрямовані одночасно і на розвиток емоційних процесів, і на формування перцептивних навичок, і на динамічний розвиток групи. Важливими у тренінговій роботі є ритуали привітання – прощання, які дозволяють об'єднувати вихователів, створювати атмосферу групової довіри і прийняття. Налаштуванню на продуктивну групову діяльність сприяє розминка, яка є засобом впливу на емоційний стан вихователів, на рівень їхньої активності. Застосування рефлексії заняття припускає ретроспективну оцінку заняття у двох аспектах:

емоційному (сподобалося – не сподобалося, було добре – було погано і чому), і смислового (чому це важливо, навіщо ми це робили).

Спрямованість тренінгових занять як на змістову, так і на функціональну сторони індивіда гіпотетично повинна підсилити корекційний вплив. Так досягається також реалізація принципу системності в психокорекційній роботі.

Апробація тренінгової програми здійснювалась в умовах групового навчання. Перед нами стояло завдання: виявити, чи зможуть педагоги оволодіти нашою програмою, якщо так, то чи призведе це до вдосконалення та певних особистісних змін і як проходитиме процес засвоєння психологічних знань та умінь. Відмітимо, що наша увага була зосереджена на вдосконаленні та розвитку окремих компонентів соціально-перцептивних здатностей педагогів, достатній рівень розвитку яких сприяє підвищенню ефективності процесу розуміння дітей як чинника реалізації вихователем особистісного підходу до дітей в умовах дошкільного закладу. Відповідно, ми обмежились роботою з педагогами, які працюють з дітьми старшого дошкільного віку.

У своєму дослідженні ми виходили з припущення про те, що розуміння вихователем психічних станів дітей детермінується становленням у процесі професійної діяльності таких сторін особистості, які є першочергово необхідними у педагогічній діяльності. З огляду на це, виникла необхідність вирішення соціально-перцептивних здатностей вихователів, від розвитку яких залежить розуміння психічних станів дітей. Основні параметри (компоненти) соціально-перцептивних умінь та навичок оцінювались на основі показників:

- емоційне відчуття внутрішньої сутності дитини (емпатійність), для визначення якої використана методика модифікованого опитувальника А.Меграбяна та П.Епштейна;
- психологічна проникливість як здатність педагога до адекватного та швидкого пізнання дітей і стосунків між ними, прогнозування поведінки партнера по спілкуванню (тест-діагнозу “Психологічна проникливість” М.І.Сологуба);
- емоційне самопочуття (методика дослідження типів загальної емоційної спрямованості);
- соціальний інтелект як особлива здатність передбачати наміри, почуття, психічні стани за вербальною та невербальною експресією (методика “Соціальний інтелект” Дж.Гілфорда, М.Саллівена).

Специфіка нашої роботи вимагає використання вибірки з двох груп: експериментальної та контрольної. У цьому випадку

експериментальною була тренінгова група. Контрольна група відповідала експериментальній за усіма критеріями: кількість, стать, вік, рід занять (педагогічна діяльність).

Тренінгова навчально-розвивальна програма охопила 15 вихователів дошкільних навчальних закладів міста Луцька. Вони ввійшли в експериментальну групу, адже їм за результатами діагностики соціально-перцептивних умінь притаманні низький або наближений до низького рівні їх сформованості. Всього було проведено 10 занять поза навчальним процесом тривалістю 1,5-2 години кожне. Впродовж перших 10 хвилин педагогам повідомлялись теоретичні відомості за певною темою, далі робота у групі відповідала заданим вправам та правилам групової роботи. Труднощі, помилки, запитання, що виникали у ході тренінгу, ретельно фіксувались. У випадку необхідності ведучий також включався у роботу, контролював, допомагав та спрямовував її хід. В кінці кожного заняття підводились підсумки, пропонувались анкетні запитання для учасників, аналіз відповідей на які дозволяв виявляти прогалини та успіхи у роботі тренінгової групи.

В основі тренінгової програми лежить принцип поетапності розвитку групи, який сприяє поступовому, більш глибокому розумінню кожним учасником самого себе. Кожна зустріч логічно витікає із попередньої і є у змістовному плані основою для наступної. Обов'язковими є індивідуальна та групова рефлексія процедур, які використовуються на кожній тренінговій зустрічі на початку та наприкінці заняття.

Загальна вибірка досліджуваних була виокремлена у дві групи. В основній групі (А) проводився тренінг з використанням розроблених і підібраних нами тренінгових ігор та вправ. У контрольній групі (Б) заняття не проводилися зовсім.

Висновки. Використання тренінгових засобів у роботі з педагогами не тільки підвищує інтерес до власного внутрішнього світу, а й сприяє засвоєнню способів його організації та покращує процес взаємодії з іншими людьми.

Ефективність проведення авторського тренінгу соціальноперцептивної компетентності забезпечувалось цілеспрямованим застосуванням спеціально розробленої системи тренінгових завдань і організованих психологічних впливів на особистісну сферу його учасників – вихователів дитсадків, що сприяло усвідомленню ними емоційних проявів дитини, а також індивідуальних проблем, що виникають при їх оцінюванні, корекції і розвитку необхідних перцептивних умінь і навичок, перенесенню у внутрішній план і закріпленню “еталонів” і способів розрізнення та розуміння психічних станів дітей.

Список використаних джерел

1. Балл Г.О. Особистісна свобода і гуманізація освіти / Г.О.Балл // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – №1. – С.2-4.
2. Балл Г.О. Втілення принципів гуманістичної психології в професійну підготовку / Г.О.Балл // Психологія особистісно орієнтованої професійної підготовки учнівської молоді: науково-методичний посібник / за ред. В.В.Рибалка. – К., Тернопіль, 2002. – С. 152-167.
3. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання: науково-методичний посібник / І.Д.Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 203 с.
4. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С.Костюк. – К.: Радянська школа, 1989. – 608 с.
5. Леонтьев А.А. Общение как объект психологического исследования / А.А.Леонтьев. // Методологические проблемы социальной психологии. – М., 1975. – С.106-123.
6. Макаренко А.С. Избранные педагогические сочинения / А.С.Макаренко. – Учпедгиз, 1946. – С. 179-188.
7. Маслоу А. Самоактуализация личности и образование / Абрахам Маслоу; пер. с англ.; предисл. Г.А. Балла. – Киев – Донецк: Институт психологии АПН Украины, 1994. – 52 с.
8. Миллер А. Теория речевой деятельности / Алис Миллер. – М., 1968. – С. 245-246.
9. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / Карл Роджерс; пер. с англ.; общ. ред. и предисл. Е.И. Есениной. – М.: Изд. группа “Прогресс”, “Универс”, 1994. – 480 с.
10. Савчин М.В. Типи розуміння вчителем психології учня та їх прояви у педагогічній взаємодії / Мирослав Савчин // Рідна школа. – 1996. – № 1. – С. 70-71.

In the article the psychological and pedagogical aspects of realization of training open up for teachers in industry of bases of understanding and correction by them mental conditions of children of senior preschool age.

Keywords: social perception, training, understanding.

Отримано: 7.02.2012 р.